

УДК 913 (479.24).

КБТ 63.3(5AZE)3

Rüstəm HACIYEV*
(Azərbaycan)

*AMEA, "Azərbaycan Milli
Ensiklopediyası" Elmi Mərkəzi,
"Fəlsəfə" redaksiyasının müdiri*

**Şirvan torpağında
Xızır və Musa izi**

Xülasə

Şərq xalqlarının mifik düşüncə sistemində mühüm yer tutan Xızır obrazı bir çox rəvayətlər kimi (məsələn, Nuhun gəmisini, Əshabi-Kəhf mağarası) əksər xalqların yaddaşında və dünyanın müxtəlif məkanlarında iz qoymuşdur. Lakin türk xalqlarının inanc sistemində Xızırın rolu digər xalqlara nisbətən daha mühüm və daha qabarıqdır. Xızır obrazı türklərdə ayrıca kult şəklində alınıb, gündəlik məişət həyatının bir hissəsinə çevrilmişdir. Türk xalqlarında bu obraz mücərrəd mifik düşüncə qatında deyil, praktik həyat təcrübəsində də yer alır. Bu da türklərin tarixən batini idrak qatında kəsb etdikləri mənəvi çəkiyə dəlalət edir.

Azərbaycanda isə Xızır adı ilə bağlı bütün türk məskənlərinə nisbətən daha dəqiq nişanələr mövcuddur. Bunlardan ən önəmlisi Azərbaycanın şimal-

* AMEA, Fəlsəfə və Sosiologiya İnstitutunun dissertantı
e-mail: rustam-hajiyev@mail.ru
<https://orcid.org/0000-0001-8111-1906>

şərq zonasında yerləşən və xalq arasında Beşbarmaq və ya Xıdırzində baba kimi tanınan Xızır peyğəmbər ziyarətgahıdır. Bu cür nişanələr qədim ərəb mənbələrində də əksini tapmışdır. Mənbələrdə Xızırın məqamı kimi daha çox Şirvan bölgəsinin adı çəkilir.

Bu məqalənin birinci hissəsində türklər və digər xalqların yaddaş sistemində Xızır obrazının müxtəsər müqayisəli təhlili verilmiş, ikinci hissəsində isə orta əsr ərəb mənbələri əsasında Xızırın Azərbaycanda olması və onun Musa peyğəmbərlə məhz burada görüşməsi barədə qeydlər yer almışdır.

Açar sözlər: Xızır, Musa, Quran, Azərbaycan, Şirvan, mifologiya, ərəb mənbələri, türklər

Giriş

Quranda barəsində söhbət açılan şəxslərdən biri olan Xızır haqqında ümummüsəlman təsəvvürü Quranın özü, hədislər və rəvayətlərdən qaynaqlanır. Quranın müvafiq ayələrində¹ Xızır adı çəkilməsə də, haqqında danışılan şəxsin Xızır olması təfsirlərdə qəbul edilmişdir.

Xızır haqqında təsəvvürlərin kökü xeyli qədim dövrə gedib çıxır və araşdırdıqda hər bir cəhətdən türk xalqlarının düşüncə sistemində bağlanır. Şumer dastanı “*Bilqamis*”-in (Bilqamısının əbədiyyət otunu tapmaq üçün iki çayın qovşağına getməsi), başqırdların dastanı “*Ural Batır*”-in (Ural-Batırın dirilik bulağını tapması, lakin onu içməməsi), İskəndərin aşpazının həyat suyunu tapması barədə əfsanənin və Yeşua ben Levi ilə İlya (İlyas) haqqında yəhudi əfsanəsinin süjetində Xızırın dirilik suyunu tapması hekayəsi ilə uyğunluqlar var. Təbii ki, bu uyğunluqlar təsadüf deyil, əksinə məntiqi ardıcılığın nəticəsidir. Əsasən islam mənbələrindən qaynaqlanan ümummüsəlman təsəvvürünə keçməzdən qabaq qeyd etmək lazımdır ki, hələ islamdan əvvəl oxşar süjetlər ərəb-yəhudi və İskəndər vasitəsilə Qərb folkloruna məhz türk xalqlarından keçmişdir. Bunu göz qabağında olan üç başlıca dəlillə əsaslandırmaq mümkündür.

Bu məqalədə ilk öncə həmin dəlillərin qısa təhlili və Xızırın Musa ilə görüşü hadisəsinin məhz Azərbaycan ərazisində baş verməsinə dair tarixi məlumatların sistemləşdirilməsi nəzərdə tutulur.

¹. Musa peyğəmbərin müdrik bir şəxslə görüşməsi hadisəsi “*Kəhf*” surəsinin 60 - 82-ci ayələrində təsvir olunmuşdur.

Xızır obrazı əski türk inancında

Türk xalqlarının mifologiyasındakı Xızır obrazının digər mifoloji sistemlərdəki analogi obrazlardan qədim olmasını nəzərdə tutulan dəlillər bunlardır.

Tarix boyu heç bir vaxt yanmayan, məhv olmayan yeganə möhkəm mənbə, təbii ki, xalqın yaddaşındadır. Xızır obrazının türk xalqlarının, o cümlədən Azərbaycan türklərinin düşüncə sisteminin ən dərin qatlarında daşlaşması bu fenomenin türk düşüncəsinə aidliyinin ən möhkəm sübutudur. Xızırın boz at minməsi (Seyidov 1983: 114-115), Xızırın dirilik suyu içməsi (Seyidov 1983: 116-119) və Xızır ilə bağlı digər epizodlar onun türk mifik düşüncəsi ilə sıx bağlılığının göstəricisidir. Xızır surəti altaylardan tutmuş, Orta Asiyaya və Anadoluya qədər ən qədim dövrlərdən türk inancında mövcud olmuşdur. O, Manasa ("Manas" dastanı), Alpamışa ("Alpamış" dastanı) dua etmiş, Buğacın yarasına sığal çəkmişdir ("Kitabi-Dədə Qorqud").¹ Xalq nəğmələri, nağıllar, dastanlar, vilayətnamələr qəhrəmanı olan Xızır övliyalara, qəhrəmanlara görünmüş, çarəsizlərə çarə etmiş, azanlara yol göstərmişdir.

İkinci dəlil ərəb-yəhudi təfəkküründəki Xızır obrazının türk xalqlarının düşüncəsindəki Xızıra nisbətən çox bəsit olmasıdır. Belə ki, ərəb Xızırı adının mənasına uyğun olaraq² yalnız yaşıllığı simvolizə etdiyi halda türk düşüncəsindəki Xızır yaşıllıqdan daha irəli gedir. Türk xalqlarının Xızırı baharın hamisi, yeni həyatın, gəncliyin, istiliyin, güc-qüvvənin rəmzi³, çarəsizlərin xilaskarı, aşıqların həmdəmidir⁴. Bu keyfiyyətlərin heç biri ərəb Xızırında yoxdur.⁵ Bu keyfiyyətlərlə bağlı olaraq, Xızır adına ötəri nəzər salmaq yerinə düşər. Azərbaycan mifik təfəkkürünün qaynaqlarının tədqiqatçısı M.Seyidov bu adı, haqlı olaraq, türk dillərinə məxsus "xız/kız" kökü ilə bağlayır (Seyidov 1983: 106). "Türk dillərinin etimoloji lüğəti"ndə bu sözün aşağıdakı mənaları sadalanır: istilik, od, canlanmaq, isinmək

¹. Türk xalqlarının dastanlarında Xızır obrazı üçün ətraflı bax: Babayeva, 2013.

². Ərəbcə "xızr" feil kökü və kökdən əmələ gələn sözlər "yaşıllaşma, yaşıllıq, yaşıl" mənalarını ifadə edir

³. Türk xalqlarında, o cümlədən azərbaycanlılarda Xızır adı ilə bağlı bu günkü günədək qorunub saxlanmış bayramlar (Azərbaycanda Xızır Nəbi bayramı, Anadoluda Xızırəlləz bayramı), ənənələr, deyimlər və folklor nümunələri buna nümunədir.

⁴. "Novruz və Qəndab", "Aşıq Qərib", "Əsli və Kərəm", "Abbas və Gülgəz" və s. dastan və nağıllarda Xızır məhz bu keyfiyyəti ilə çıxış edir.

⁵. Xızır obrazının türk düşüncə sisteminə aidliyi barədə daha ətraflı bax: Seyidov, 1983: 102–131.

(Sevortyan 2000: 189). Eyni məna həmin sözün timsalında bir mövsüm-mərasim nəğməsində də əksini tapmışdır:

Xızır Xızır, xız gətir,

Var, dərədən od gətir (Abdulla 2005: 96).

“Kıdır/kızır” sözü isə “dünyanı dolaşmaq, səyahət etmək; axtarmaq; yaşamaq” mənalarını ifadə edir (Sevortyan 2000: 186-187). Hər üç mənə birbaşa olaraq Xızır haqqında hekayə ilə bağlıdır.

Xızır obrazının türk düşüncəsinə aidliyinin üçüncü dəlili isə yazılı mənbələrdə əksini tapmış konkret işarələrdir. Araşdırdığımız mənbələr konkret olaraq Azərbaycana işarə edir.

Xızır Qurani-Kərimdə

Məlumdur ki, Xızırın adı ilə bağlı olan ən mühüm hadisə onun iki dənizin qovuşduğu yerdə Musa peyğəmbərlə görüşməsidir. Bu hadisə Qurani-Kərimin “Kəhf” surəsinin 60–82-ci ayələrində nəql olunur. Həmin rəvayətə görə, Musa peyğəmbər xidmətçisi (və ya köməkçisi, yaxud şagirdi) ilə (onun adı təfsirlərdə Yuşə ibn Nun kimi göstərilir) Xızırın axtarışına çıxır. Onun yerini necə tapacağını soruşduqda Cəbrayıl mələk ona vəhy edir ki, özü ilə duzlu balıq götürsün; balığı harada unutsa, Xızırı orada tapacaq. “Kəhf” surəsinin 60-65-cı ayələrində deyilir:

“60. Bir zaman Musa öz xidmətçisinə belə demişdi: "Mən iki dənizin qovuşduğu yerə çatana qədər, yaxud uzun illər sərf edənə qədər səfərimə davam edəcəyəm". 61. Hər ikisi o dənizlərin qovuşduğu yerə gəlib çatdıqda özləri ilə götürdükləri balığı unutdular. Balıq isə dənizdə suyun altı ilə yol alıb getdi. 62. Onlar dənizlərin qovuşduğu yerdən çıxıb getdikdə Musa öz xidmətçisinə: "Nahar yeməyimizi gətir. Biz bu səfərimizdə lap əldən düşdük"— dedi. 63. Xidmətçi dedi: "Qayanın yanında gizləndiyimiz vaxt yadına gəlirmi? O zaman mən balığı unutdum. Doğrusu, onu xatırlamağı mənə yalnız şeytan unutdurdu. Balıq dirilib qərribə bir şəkildə dənizdə yol tutub getmişdir". 64. Musa: "Elə istədiyimiz də bu idi!"— dedi. Sonra onlar öz ləpirlərinin izinə düşüb geri qayıtdılar. 65. Onlar orada Öz tərəfimizdən mərhəmət bəxş etdiyimiz və elm öyrətdiyimiz qullarımızdan birinə rast gəldilər.” (Quran 2010: 284-285).

Azərbaycanda Xızırın izləri

İki dənizin qovuşduğu yerin harada olması barədə təfsirlərdə müxtəlif fikirlər mövcuddur. Bu fikirlər içərisində Azərbaycana aid işarələr xüsusilə diqqət cəkir. Bu mövzu ilə bağlı qarşımıza çıxan ən qədim mənbə Muqatıl

ibn Süleymanın (ö. 767) “Təfsir”idir. O, ayədəki “mən iki dənizin qovuşduğu yerə çatanadək” ifadəsinin təfsirində yazır: “Deyirlər, onlardan biri Ər-Rəşş, digəri isə Əl-Kurdur. Onlar bir çay kimi birləşərək Azərbaycanın arxasında olan dənizə tökülür” (*Muqatil* 2002: 592). Əl-Kurr və Ər-Rəşşin indiki Kür və Araz çayları olmasına dair orta əsr mənbələrində dəlillər öz əksini tapmışdır. Belə ki, ərəb coğrafiyaşünası və səyyahı İbn Hövqəl (10-cu əsr) Arran bölgəsindən danışarkən onun aşağısından keçən “Ər-Rəss” çayının adını çəkir (*İbn Hauqal* 1992: 287). Digər bir yerdə bölgədəki çaylardan bəhs edən abzasda “Əl-Kurr” və “Ər-Rəss” çaylarının adı qoşa çəkilir və hər ikisi gəmilərin üzdüyü bolsulu və böyük çay kimi təsvir edilir (İbn Hauqal, 1992: 296). Yaqut Həməvinin (1179-1229) “Mu’cəmül-buldan” əsərində də “Əl-Kurr” və “Ər-Rəss” başlıqları altında verilən məlumatda Azərbaycan ərazisində olan Kür və Araz çayları təsvir olunur (Hamavi 1988: III, 44; IV, 451). Qeyd edək ki, ərəb əlifbasındakı “sin” [s] və “şin” [ʃ] hərflərini bir-birindən yalnız nöqtə fərqi ayırır. Orta əsrlərdə katiblərin əlyazmalarda tez-tez nöqtə xətası ilə sözləri təhrif etdiyi məlumdur. Məhəmməd Füzulinin “nöqtə xətası ilə gözü kor” edən naşı katiblərdən şikayət etdiyi qitəsi məşhurdur:

Qələm olsun əli ol katibi-bədtəhririn,
Ki fəsadi-rəqəmi suzumuzu şur eylər.
Gah bir hərf süqut ilə qılır nadiri nar,
Gah bir nöqtə qüsur ilə gözü kur eylər. (*Fuzuli* 2005: 32).

Bir tərəfdən Araz çayının mənbələrdəki təsvirlərini, digər tərəfdən isə “sin” hərfinin səhvən “şin” kimi yazılma ehtimalını nəzərə alaraq əminliklə demək olar ki, Muqatil ibn Süleymanın adını çəkdiyi “Ər-Rəşş” çayı məhz Araz çayıdır. Qeyd edək ki, İbn Hövqəl Qurani-Kərimdə adı çəkilən Rəss qövmünü də (“*Furqan*”, 38 - *Quran*, 2010: 352; “*Qaf*”, 12 – *Quran* 2010: 518) Ər-Rəss çayı ilə əlaqələndirir:

“Bu, həmin o Ər-Rəssdir ki, Allah onun qövmünün başına gətirdiklərini nəql etmişdir” (*İbn Hauqal* 1992: 296).

Həmin faktı Araz çayı haqqında məlumat verərkən Yaqut Həməvi də qeyd edir. O yazır:

“Ər-Rəss çayı Balasacan çölünə çıxır, uzunluq boyunca Bərzənddən Bərdəyə qədər dənizə uzanır. Varsan və Beyləqan buradadır. Bu çöldə beş min kənd var. Onların çoxu viran qalıb. Lakin hasarları və tikililəri möhkəm olduğundan salamatdır. Deyirlər, bu kəndlər Allahın Qurani-Məciddə adını çəkdiyi Rəss əhlinə məxsus olub ...” (*Hamavi* 1988: III, 44).

63-cü ayədə adı çəkilən və təfsirlərdə “Musa qayası” (“Səxrət Musa”) adlandırılan qaya haqqında da mənbələrdə Azərbaycanla bağlı maraqlı məlumatlara rast gəlinir. 9-10-cu əsrlərin qovşağında yazıb-yaratmış coğrafiyaşünas İbnül-Fəqih yazır: “Musanın hekayəsində deyilir: - “Qayanın yanında gizləndiyimiz vaxt yadına gəlirmi?” Həmin qaya Şərvan (Şirvan - R.H.) qayası, dəniz Cilan dənizi, kənd isə Bacrəvan kəndidir” (İbnul-Faqih 1996: 584). Coğrafiyaşünas və səyyah İbn Xordadbehin (820-912) verdiyi təsvir İbnül-Fəqihin təsviri ilə tam üst-üstə düşür: “Həmin qaya Şərvan (Şirvan - R.H.) qayası, dəniz Cilan dənizi¹, kənd isə Bacrəvan kəndidir” (İbn Khordadbeh, 1881: 124). “Musa qayası”nın Şirvanda olduğunu təsdiqləyən Zəkəriyyə Qəzvini (1203-83) dənizin adını Xəzər göstərir: “Yuşənin balığı unuttuğu qaya Şərvandadır, həmin dəniz isə Xəzər dənizidir” (Qəzvini 1848: 401). İbnül-Fəqih və İbn Xordadbehin adını çəkdiyi Bacrəvana gəlincə, bu yer barədə Yaqut Həməvi belə məlumat verir: “Şərvan yaxınlığındakı Babüləbvabın (Dərbənd- R.H.) ərazisində şəhərdir. Xızırın tapdığı həyat suyu oradadır. Deyilənə görə, Musa və Xızırın əhalidən yemək istədiyi həmin yerdir” (Hamavi 1988: I, 313). Musa və Xızırın rast gəldikləri kəndin əhalisindən yemək istəməkləri hadisəsi “Kəhf” surəsinin 77-ci ayəsində əksini tapır:

“Yenə yola düzəldilər. Nəhayət, bir kənd əhlinin yanına gəlib camaatdan yeməyə bir şey istədilər. Camaat onları yeməyə qonaq etmək istəmədi ...” (Quran 2010: 286).

Muqatil ibn Süleyman (Muqatil 2002: 597) və Zəkəriyyə Qəzvini (Qəzvini 1848: 401) də həmin kəndin adını Bacrəvan kimi göstərirlər. Təfsirçi İbn Ətiyyə əl-Əndəlusi (1088-1147) həmin kənd haqqında mənbələrdə qeyd olunmuş müxtəlif fikirləri sadalayarkən yazır: “Bəziləri isə demişlər ki, bu, Azərbaycanda yerləşən Əbu Hurandır” (İbn Atiyyə 2001: 533). Təəssüf ki, tarix və coğrafiyaya dair orta əsr mənbələrində Əbu Huran toponimi barədə axtarışlarımız nəticəsiz qalmışdır. Qeyd etmək yerinə düşər ki, İbn Ətiyyə “Kəhf” surəsinin təfsirində Azərbaycanla bağlı daha bir maraqlı məlumatı qeyd edir. Həmin surədə Musa və Xızırın hekayəsindən sonra İskəndər Zülqərneynin hekayəsi yer alır:

“... 93. Nəhayət, iki dağ arasına gəlib çatdıqda onların ön tərəfində az qala söz anlamayan bir tayfaya rast gəldi. 94. Onlar dedilər: "Ey Zülqərneyn! Yəcuc və Məcuc tayfaları yer üzündə fitnə-fəsad törədirlər. Bəlkə biz sənə xərac verək, sən də bizimlə onlar arasında bir sədd düzəldəsən?" 95. O dedi: "Rəbbimin mənə əta etdiyi mülk daha yaxşıdır.

1. Xəzər dənizinin adlarından biri.

Gəlin öz qüvvənizlə mənə kömək edin, mən də sizinlə onlar arasında möhkəm bir sədd çəkim...” (Quran 2010: 287). İbn Ətiyyə yazır: “İbn Abbas demişdir: aralarında sədd olan həmin iki dağ Ərminiyyə və Azərbaycandır” (İbn Atiyya 2001: 541).

İbn Xordadbeh “Musa qayası”ndan bəhs edərkən Xızırın oğlan uşağını öldürdüyü yerin dəqiq adını göstərir. Həmin hadisə “Kəhf” surəsinin 74-cü ayəsində əksini tapmışdır:

“Yenə yola düzəldilər. Nəhayət, bir oğlan uşağı ilə rastlaşdıqda Xızır onu öldürdü ...” (Quran 2010: 285).

İbn Xordadbeh həmin yerin Xeyzan kəndi olduğunu bildirir (İbn Khordadbeh 1881: 124). Tarix e.d., prof. N.Vəlixanlı Xeyzan toponiminin Xızı toponimi ilə müqayisə oluna biləcəyini vurğulayır (İbn Khordadbeh 1986: 306). 14-15-ci əsrlərin qovşağında yaşamış Azərbaycan coğrafiyaşünası Əbdür-Rəşid əl-Bakuvi də həmin yerin Xizan olduğunu bildirir (Bakuvi 1971: 95). Qeyd edək ki, Z.Qəzvini bu hadisənin baş verdiyi yerin adını Ciran kimi göstərir (Qazvini 1848: 401). Burada da hərf fərqi nə rast gəlirik. Belə ki, formaca eyni cür yazılan “Xizan” və “Ciran” sözlərini bir-birindən “x” və “c”, “z” və “r” hərflərini fərqləndirən nöqtə ayırır.

Qeyd edək ki, iki dənizin qovuşduğu yeri açıq-aydın şəkildə Kür və Araz çaylarının qovşağında göstərən Muqatil ibn Süleymanın 63-cü ayədə haqqında danışılan qayanı Mərvan qayası kimi təqdim etməsi (Muqatil 2002: 593) təəccüb doğurur. Mənbələrdə Mərvan toponiminin Xızır və Musa hadisəsi ilə bağlılığına dair heç bir ip ucu əldə edə bilmədiyimizə görə ehtimal edirik ki, burada da əlyazmada hərf səhvi olmuş, “şin” əvəzinə “mim” yazılmışdır. Dolayısı ilə burada da Şərvan/Şirvan toponiminə uyğunluq var.

İki dənizin qovuşduğu yerin Şirvanda olması fikrinə A.Bakıxanovun “*Gülüştani-İrəm*” əsərində də rast gəlirik. O, “Musa qayası”nın Xıdırzində (Beşbarmaq) dağı olması ehtimalını da irəli sürür (Bakikhanov 2010: 42).

Son olaraq S.Vurğunun “Bulaq əfsanəsi”ndən aşağıdakı misralara diqqət çəkmək maraqlı olardı:

Deyirlər, Şirvanda bir bulaq varmış,

Suyu almaz kimi par-par axarmış.

Deyirlər, bu sudan Xızır peyğəmbər

Gəlib, təsadüfən içmiş doyunca,

O gündən ölməmiş tarix boyunca (*Vurğun 2005: 130*).

Qeyd edək ki, X.Babayeva S.Vurğunun bu misralarını şair xəyalı kimi qiymətləndirir (Babayeva 2013: 68). Müəllif Dirilik bulağının Şirvanda təsvir edilməsini, Beşbarmaq dağının Xıdırzində (farscadan hərfi tərcüməsi “diri

Xızır” – R.H.) ziyarətgahı adlandırılmasını və Xızır adı ilə bağlı olan digər faktları xalq inancı ilə əlaqələndirir (Babayeva 2013: 95). Halbuki, xalqın yaddaşı dünyanın bütün yazılı mənbələrindən daha mötəbər, daha möhkəmdir. Bundan da əlavə mənbələrdə Xızırın Azərbaycan torpağı ilə bağlılığına dair verilən məlumatların üst-üstə düşməsi istər-istəməz “od olmasa, tüstü çıxmaz” atalar sözünü xatırladır. Buna görə də demək mümkündür ki, S.Vurğunun göstərilən misraları onun şair təxəyyülündən deyil, bu barədə bilgisindən qaynaqlanmışdır.

Nəticə

Məqalədə adı çəkilən erkən ərəb müəlliflərinin Xızır məsələsində Azərbaycandan neytral şəkildə bəhs etmələri və göstərilən müəlliflərdən heç birinin (nisbətən sonralar yaşamış Əbdürrəşid Bakuvi və Bakıxanov istisnadır ki, onlar da əski mənbələri təqlid etmişlər) Azərbaycan əsilli olmaması Xızırın Azərbaycanla bağlılığı faktında etnik təəssübkeşliyi birmənalı şəkildə istisna edir. Bu da Xızırzində ziyarətgahının təsadüfi inanc yeri deyil, konkret tarixi məkan olduğuna dəlalət edir. Azərbaycan xalqının inancında daşlaşmış müqəddəs obrazlar, bu torpaqlardakı peyğəmbər məqamları və övliya ocaqları, çoxsaylı hədislərdə Azərbaycanın daim diqqət mərkəzində olması, Xızır həqiqəti kimi, Azərbaycanla bağlı bir çox əfsanəvi və mifik xarakterli məlumatların da sadə bir ehtimaldan daha irəli getdiyinin göstəricisidir.

Ədəbiyyat siyahısı (References)

1. Abdulla B. (2005). Azərbaycan folkloru, Bakı: Sharq-Qarb
2. Babayeva, Kh.A. (2013). Azərbaycan folklorunda Khizir Nabi (İlyas) obrazi (turk folkloru kontekstinde), Bakı.
3. Bakikhanov, A. (2010). Gulustani-İrem, Bakı.
4. Bakuvi Abd ar-Rashid (1971), Kitab Talkhis al-asar va ajaib al-malik al-kakhar. (izdaniye teksta, perevod, predisloviye, primechaniya i prilozheniya Z.M.Bunyatova). Moskva: Nauka.
5. Fuzuli M. (2005). Eserleri (I vol.) Bakı: Sharq-Qarb
6. Hamavi Yaqut. (h.1397/m.1988). Mu'jamul-buldan. Beyrut.
7. İbn Hauqal. (1992). Kitab suratil-arz. Beyrut.
8. İbn Khordadbeh. (1881). Al-Masalik val-mamalik. Leyden

9. İbn Khordadbeh. (1986). Kniqa putey i stran. (perevod s arabskoqo, kommentarii, issledovaniye, ukazateli i kartı Naili Velixanovoy). Bakı.
10. İbnul-Faqih. (h.1416/m.1996). Kitabul-buldan. Beyrut.
11. İbn Atiyya. (h.1422/m.2001). Al-Muharrarul-vajiz fi tafsiril-kitabil-aziz (III vol.).
12. Qazvini Zakariyya. (1848). Asarul-bilad va akhbarul-ibad, Göttingen.
13. Qurani-Kerim ve Azərbaycan dilinde menaca tercümesi. (2010). (A.Musayev, Trans.). Bakı: Sharq-Qarb.
14. Muqatil ibn Suleyman. (h.1423/m.2002). Tafsir. (II vol.). Beyrut.
15. Sevortyan E.V. (2000). Etimologicheskiy slovar turkskikh yazıkov: Obsheturkskiye i mejturkskiye osnovi na bukvu K. Moskva: Nauka.
16. Seyidov Mirali. (1983). Azərbaycan mifik tefekkurunun qaynaqları. Bakı: Yazıchi.
17. Vurgun Samed. (2005). Sechilmish eserleri. (III vol.). Bakı: Sharq-Qarb.

Rustam Hajiye

The trace of Khizir and Moses in the land of Shirvan

Abstract

The image of Khizir, which had a significant place in the Eastern mythological system of thinking, left a mark in the memory of many peoples and different parts of the world, besides other legends (for example, Noah's ark, Askhab-Kahf cave). However, the role of Khizir in the system of beliefs of the Turkic peoples is more significant in comparison with other peoples. The image of Khizir acquired the form of a special cult among the Turks and became a part of their daily life. Among the Turkic peoples, the image of Khizir takes place not only in abstract mythical consciousness, but also in practical life. This indicates the spiritual weight of the Turks in the inner-intuitive level of knowledge.

However, in Azerbaijan, in comparison with other Turkic settlements, there are more accurate traces of signs with the name of Khizir. The most important of them is the Khizir sanctuary, located in the north-east of Azerbaijan and known among the people as Beshbarmag or Khidirzinde baba. Such traces are also recorded in ancient Arabic sources. The sources most often mention the Shirvan region as the place of residence of Khizir.

In the first part of the article, a brief comparative analysis of the image of Khizir in the memory of the Turks and other peoples is given, and in the second part, on the basis of medieval Arabic sources, the fact of Khizir's stay in Azerbaijan and his meeting with Moses, which took place here, is studied.

Key words: Khizir, Moses, Koran, Azerbaijan, Shirvan, mythology, Turks.

Рустам ГАДЖИЕВ

Следы Хызыра и Мусы на Ширванской земле

Резюме

В памяти многих народов и разных уголках мира помимо других преданий (например, ковчег Ноя, пещера Асхаби-Кахф) особый след оставил образ Хызыра, имевший значительное место в восточной мифологической системе мышления.

Однако в системе верований тюркских народов роль Хызыра более значительна по сравнению с другими народами. У тюрков образ Хызыра приобрёл форму особого культа и стал частью их повседневной

жизни. Данный образ имеет место не только в абстрактном мифическом сознании тюркских народов, но и в их практической жизни. Это указывает на исторически духовный вес внутреннего уровня познания тюрков.

По сравнению с другими тюркскими поселениями в Азербайджане имеются более точные признаки в связи с именем Хызыра. Среди них самым важным является святилище пророка Хызыра, расположенное на северо-востоке Азербайджана и известное среди народа как «Бешбармаг» или «Хыдыр зинде баба». Такие следы зафиксированы также в древних арабских источниках. В источниках в качестве места пребывания Хызыра чаще всего упоминается область Ширван.

В первой части статьи предоставлен краткий сравнительный анализ образа Хызыра в памяти тюрков и других народов, а во второй части основываясь на средневековые арабские источники исследованы заметки о пребывании Хызыра в Азербайджане и его встреча на данной территории с пророком Моисеем.

Ключевые слова: Хызыр, Моисей, Коран, Азербайджан, Ширван, мифология, арабские источники, тюрки

Məqalə redaksiyaya daxil olmuşdur: 04.12.2019

Təkrar işlənməyə göndərilmişdir: 31.01.2020

Çapa qəbul edilmişdir: 01.06.2021